

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

ILM SARCHASHMALARI

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining FILOLOGIYA, FALSAFA, FIZIKA-MATEMATIKA hamda PEDAGOGIKA fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

10.2020

**научно-методический журнал
Издаётся с 2001 года**

Urganch – 2020

Рашидов Анваржон Шарипович (БухДУ таянч докторанти, anvar.rashidov@bk.ru)
**ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ВА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР СОҲАСИДАГИ ИЛҒОР
 ТАЖРИБАЛАР**

Аннотация. *Мазкур мақолада олий таълим муассасаларида ўқув жараёнини кредит технологияси асосида ташкил этиши бўйича мулоҳазалар юритилади. ECTS нинг асосий тамойиллари ва унинг хусусиятлари санаб ўтилган. Ўқув фани дастури, ўқитувчининг ўқув юкламаси, ўқитиш жараёни, талабага бериладиган ахборот пакетининг мазмуни очиқ берилган.*

Аннотация. *В статье рассказывается о кредитной технологии обучения в высших учебных заведениях. Перечислены основные принципы и свойства ECTS. Раскрыта учебная программа предмета, показан процесс преподавания и информационный пакет, задаваемый студенту.*

Annotation. *The article was written about credit technology in higher education. Here were listed the basic principles and properties of ECTS. The curriculum of subject, the teaching process and the information package assigned to the student were dislocated in the article*

Калим сўзлар: *таълим методлари, кредит тизими, таълим тамойиллари, Болонья декларацияси, шартли синов бирлиги, талабанинг меҳнат сарфи, ахборот тарғиботи, таълим хизмати, ахборот пакети, таълим дастури.*

Ключевые слова: *методы обучения, кредитная система, принцип учёбы, Болонская декларация, условная проверочная единица, трудовой расход студента, пропаганда информации, образовательная служба, пакет информации, учебные программы.*

Key words: *educational methods, credit system, principle of education, declaration of Bologna, conditional verification unit, labor expenditures of student, information propaganda, educational service, information package, study programs.*

Ҳозирги тез ўзгараётган дунёда ёшларимизни ҳаётга тайёрлашда уларни шахсий ва жамоа олдига қўйилмаганда қўйилган муаммоларнинг маъқул ечимини топа оладиган, мустакил равишда зарурий ахборотларни излаб топадиган ва улардан таҳлил асосида зарурийларини ажратиб оладиган, барча билан мулоқотга кириша оладиган, таълим муассасида олган билимларини ҳаётий эҳтиёжларида қўллай оладиган хусусиятларга эга ҳолда тарбиялаш зарур бўлади. XX асрнинг иккинчи ярмида илмий-техник тараққиёт ўзининг юксак чўққиларига эришди.

Илмий техник тараққиётининг (ИТТ) ҳозирги даражаси шундайки фан техника ва технология ривожининг эришилган суръатларини мамлакат қай даражада ривожланган бўлмасин алоҳида олинган мамлакатда уни таъминлаб бўлмайди. ИТТ кейинги ривож фақат турли мамлакатлардаги олим ва мутахассисларнинг ҳамкорлиги илмий тадқиқот ишларнинг интеграцияси натижасида амалга оширилиши мумкин. Фан техника ва технологиянинг тараққиёти таълим тараққиёти даражаси билан чамбарчас боғлиқлигини эътиборга оладиган бўлсак таълим соҳасидаги халқаро интеграциянинг устуворлиги яққол муаммога айланиб қолади.¹

Бу кредит технологиянинг яратилишини ва қўлланишининг долзарблигини белгилайди. Чунки таълим соҳасидаги халқаро интеграллашуви, энг аввало, ўқув жараёнини кредит технологияси асосида ташкил этишига таянади.

Таълим соҳасидаги интеграцион жараёнлар илк бор Европада бошланган эди. 1989 йилда Европанинг минглаб талабалари Европа ҳамжамиятининг ERASMUS (European Community Action Scheme for mobility of University students), TEMPUS ва бошқа дастурлари асосида чет элларда таҳсил олиш имкониятига эга бўладилар.

ERASMUS дастури бўйича Европа ҳамжамияти университетлари ўртасидаги талабалар алмашинуви схемаси, даставвал, 145 олий ўқув юрларини камраб олган эди.

ERASMUS дастурининг ютуқларидан бири бу Европа университетларидаги ўқитиш натижа-

¹ Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). Т., “Истеъдод” жамғармаси, 2008, 180-бет; Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). Т., “Истеъдод” жамғармаси, 2009, 160-бет; Зеер Э.Ф., Шахматова Н. Личностно-ориентированные технологии профессионального развития специалиста. Екатеринбург, 1999, 244 с.

ларини ўзаро тан олиш тизими – (European Credit Transfer System – ECTS)ни яратиш, синаш ва амалиётга кенг қўллаш деб айтиш лозим.

2001 йилда ўқув жараёнини ташкил этишнинг кредит технологияси ECTS Европанинг 1200 та университетларида аллақачон қўлланилган эди.

2001 йилда 29 та Европа давлатлари таълим вазирлари томонидан Болонья декларациясининг имзоланиши Европа таълим ҳудудини яратилишида муҳим аҳамиятга эга бўлди.¹

Болонья декларациясига кўра, дипломларнинг ўзаро тан олиниши, яъни ўқитиш натижаларини якуний кўрсаткичларнинг ўзаро тан олиниш муддати 2010 йил деб белгиланган эди.

Болонья декларациясига кириш учун қуйидаги дастлабки талаблар қўйилади:

– олий ўқув юртигача 12 йиллик таълим;

– икки босқичли олий таълим-бакалавриат ва магистратура;

– ўқув жараёни ва ўқитиш натижаларини баҳолаш ECTS кредит технологияси асосида ташкил этилиши.

Кўрииб турганидек, бизнинг мамалкатимизда биринчи ва иккинчи талаблар бажарилган! Энди навбат учинчи талабни бажаришда, яъни ўқув жараёнини кредит технологияси асосида ташкил этиш. Ушбу технология асосида ўқув жараёнини ташкил этишдан мақсад қанақа?

Ўқув жараёнини ташкил этишнинг ECTS кредит технологиясига ўтишда қуйидаги мақсадлар кўзланади:

–хорижда ўқишни давом эттириш учун олий юртини танлашда шарт-шароит яратиш;

–Ўзбекистонда таълим олган муддатини хорижий давлатларда тан олинишини таъминлаш;

–Европа олий ўқув юртлари ўқув режаларини ўрганиш ва шу асосида ўқув жараёнини такомиллаштириш;

–талабалар қобилиятини тўлароқ очилишига ва ўқитишнинг юқори натижаларига эришиш.

ECTS – бу ягона Европа таълим ҳудудини яратишнинг (ибтидосидир) бошланишидир.

“Кредит” атамаси (ECTS – credit) – синовдан ўтди, маълум бир курсни ўқув юртида ўтганлиги ҳақидаги гувоҳнома маъносини англатади. Creditда “Кредит – шартли синов бирлиги бўлиб, талабанинг ўқув фанининг маълум бир қисмини ўтганлиги ҳақидаги маълумот беради. Ҳар бир ўқув фанига маълум миқдордаги кредит бирликлари ажратилади. Кредит бирликлари сони талабаларнинг меҳнат сарфига мос ҳолда белгиланади.

Талабанинг меҳнат сарфи – аудитория машғулотлари мустақил ишлар ва ўқув режасида кўзда тутилган бошқа фаолиятларини ўз ичига олади. Яъни, ECTS кредитлари фақат аудитория соатлари билан чегараланмасдан талабаларнинг тўла юкласига таянади. Шунинг учун ECTS кредитларини талаба меҳнат сарфининг ўқув фанлари бўйича шартли-сонли ифодаси деб ҳисоблаш мумкин.

Одатда, ўқув режасидаги фанларга ажратиладиган кредитлар сони 3 га тенг ундан кўп ва кам сонли фанлар ҳам мавжуд.

ECTSда кредитлар йиғиндиси семестрда – 30, ўқув йилида – 60, бакалавриатдаги ўқув даврида – 240 ни ташкил этади. ECTS кредитлари барча ўқув фанларига, яъни мажбурий ва талаба танлови асосида фанларга тақсимланади. Улар мазкур фан бўйича курс лойиҳалари ва ишларининг мавжудлигини ҳисобга олишлари зарур. Ўқув фанига ажратиладиган кредитлар миқдори, фаннинг мураккаблигига ва ўзлаштириш боғлиқ бўлади, яъни ҳар қандай мураккаб фан ҳам катта миқдордаги кредитларга эга бўла олмайди.

Агар мураккаб фан билиш ва тушуниш даражасида ўзлаштириладиган бўлса, кам мураккабли ўқув фани малака даражасида ўзлаштирилса, табиийки, охиргисига кўпроқ кредитлар ажратилади. Шунинг учун турли таълим йўналишлари ва мутахассисликларига бир фаннинг ўзи турли ўқув дастурларига ва унга мувофиқ турли меҳнат сарфи ва кредитларга эга бўлиши мумкин.²

ECTSнинг асосий тамойиллари. ECTS қуйидаги асосий тамойилларга таянади:

1. Transferancy – бу ECTS тизимига хоҳлаган шахс ёки ташкилотнинг тўсиксиз киришига шарт-шароит яратиш. Ушбу шарт-шароит кучли ахборот тарғиботи воситасида яратилади, унинг натижасида умумий янгилик, аниқлик ва очиқлик муҳити шакллантирилади. Ахборот тарғиботи қуйидагиларни ўз ичига олади:

– алмашиш схемасига киритилган талабаларнинг ўқиш натижалари ҳақида бир-бирига ўз

¹ Титов В.А. Педагогика зарубежных стран (сравнительная педагогика). «А-Приор», 2010.

² Шу манба.

вақтида ахборот етказиб туриш;

– олий ўқув юртларининг ўз ахборот пакетлари билан мунтазам алмашиб туришлари, таълим хизматлари доирасида бир-бирининг имкониятларини ўрганиш;

– олий ўқув юртларида, ECTS ҳақида тўла маълумотларнинг мавжудлиги.

2. Agreement – талаба билан иккала олий таълим муассасасининг ECTS координаторлари орасида тайёрлаш мазмуни, ўқув тартиби ва муддатлари, аттестация тадбирлари, ўқув режаларидаги фарқни бартараф этиш тартиблари ҳақида ўзаро келишувларини англатади.

3. Credits – Host университетда (қабул қиладиган университет) муваффақиятли ўтилган барча фанлар Post – университетда (талабани бошқа ОТМга жўнатган университет) ҳисобга олиниши зарур.

4. Таълимнинг инсонпарварлашуви – бу шахснинг турли таълим хизматларига бўлган эҳтиёжини қондириши ва таълим жараёнида инсон қобиятининг очилишини англатади. ECTS таълимни давом эттириш учун олий таълим муассасасини, ўқув фанларини ва ўқитувчиларни танлаш имкониятини беради.

5. Таълимнинг индивидуаллаштируви – бу ҳар бир талабанинг индивидуал режа ва таълим дастурларига эга эканлигини ифода этади. Талаба танлови асосидаги фанлар 70%ни, мажбурий фанлар эса 30%дан ошмайди. Талабанинг мустақил иш ҳажми 70%ни, аудиториядаги иши эса 30%ни ташкил этади. Ушбу кўрсаткичлар индивидуал таълимни ташкил қилишга асос бўлиб хизмат қилади.

6. Таълимнинг самарадорлиги – гуруҳда индивидуал ўқитишли аудитория машғулоти ва талабанинг мустақил ишларини уйғунлаштириш орқали таъминланади. Аудитория ўқув вақтининг 70% гача қисмини индивидуал ўқитишга, шунингдек, умумий ўқув вақтининг 70%гача қисмини мустақил ишга ажратилиши ўқув фанларининг талабалар томонидан ўз қобилиятлари даражасида ўзлаштиришга имкон яратади. Ушбу билан таълимнинг самарадорлиги таъминланади.

ECTS тамойиллари – шахснинг ўз қобилиятини тўла ривожланиши ва рўёбга чиқариши ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш зарурийлигини кўзда тутати.¹

ECTSнинг хусусиятлари. Замонавий ўқитиш технологияси, олий таълим муассасасининг жиҳозланганлиги, профессор-ўқитувчилар таркиби фақат даражали, юқори малакали кадрлардан иборат бўлиши, ўқитишнинг юқори сифатлари – ECTS учун дастлабки зарурий талаблар ҳисобланади. Ўқув жараёнини ташкил этишнинг ушбу тизими, қуйидаги ўзига хос хусусиятларга эга.

Ўқув режаси бўйича барча ўқув фанлари икки гуруҳга бўлинади – мажбурий ва талаба танлови асосидаги фанлар. Бу нисбатан, тахминан, 1:2 га тенг қабул қилинади. Ҳар бир талаба шахсий ўқув режасига эга бўлади.

Асосий ҳужжат транскрипт (transcript of records) у хусусиятнинг унификациялашган ҳужжат бўлиб, ягона шаклда тузилади, ўқитиш натижаларини тан олиш учун мажбурий ҳужжат ҳисобланади. Транскриптда талабанинг мазкур давлатда қабул қилинган баҳолаш тизимида ҳам, хусусиятли тизими бўйича ҳам олган баҳолари, олинган хусусиятли кредитлари бўйича маълумотлар келтирилади:

– ҳар бир семестрда ўрганиладиган фанларнинг сони 3–5 та бўлиши;

– мустақил ишга ажратилган соатлар, аудитория соатларидан кўп бўлиши;

– кредит ўзида талабалнинг ўқув фанини ўзлаштириш учун зарур бўлган барча меҳнат сарфларини мужассамлаштирди. Ўқув фани учун ажратиладиган кредитлар сони, аксарият ҳолларда, 3 га тенг бўлади.

Ўқув фани дастурининг мазмуни (syllabus) қуйидагиларни ўз ичига олади:

– ўқув фанининг тўлиқ номланиши ва унинг ўқув режасидаги тартиб рақами;

– ўқув фанини ўрганиш мақсади;

– ўқув фанининг қисқача мазмуни;

– тақвимий режа, машғулоти жадвали билан;

– ўқитиш технологияси;

– талабанинг масъулияти ва унга қўйилган талаблар;

– талабалар билимини баҳолаш тартиби ва мезонлари;

– асосий ва қўшимча адабиётлар рўйхати.

Ўқитувчининг ўқув юкмасини ҳисоблашда умумий меҳнат сарфи миқдори (аудитория ва

¹ Шу манба.

мустақил иш соатлари) бир ўқув йилида 750 – 800 соатни ташкил этиши эътиборга олинади.

Ўқитиш жараёнининг асосини:

- шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари;
- талабанинг мустақил ишида, ўқитувчи маслаҳатчи сифатида иштирок этади;
- талаба ўқув фанини ва ўқитувчини танлаш ҳуқуқига эга.

Ҳар бир талабага ахборот пакети берилади. У қуйидагиларни ўз ичига олади:

- олий таълим муассасаси ҳақида маълумот;
- ўқув режаси;
- ўқув жараёнининг графиги;
- ўқув фанларининг мазмуни;
- олий таълим муассасида қабул қилинган таълим тизимининг методик хусусиятлари ҳақида

маълумотлар;

- талабалар билимини баҳолаш тизими ва баҳолар шкаласи ҳақида маълумотлар;
- ижтимоий-маиший шарт-шароитларга тегишли маълумотлар;
- тарихий ва маданий соҳага оид маълумотлар;
- кўшимча таълим хизматлари тўғрисида маълумотлар.

ECTS – олий таълимда ўқув жараёнини ташкил этишнинг демократик тизимининг намуна-сидир.¹

**Қамбаров Мухриддин Зухридинович (Islom Karimov nomli Toshkent
davlat texnika universiteti Qo‘qon filiali, e-mail: muxridin_1990@umail.uz)
ТЕХНИКА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА “ОЛИЙ МАТЕМАТИКА” ДАН
ДАРС МАШҒУЛОТЛАРИ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИНING БУГУНГИ ҲОЛАТИ**

Аннотация. Ушбу мақолада “Олий математика” дан дарс машғулотларини ташкил этилишининг бугунги ҳолати қандай эканлиги ва ушбу фанини ўқитишни самарали ташкил этиши ҳамда уни яна-да такомиллаштириш учун нималарга аҳамият берилиши мақсадга мувофиқ эканлиги тўғрисида фикр юритилган. Олий математикани ўқитишнинг бугунги ҳолати тўғрисида айрим математик ва педогогик олимлар фикрлари ўрганилган ва таҳлил қилинган. Хулоса сифатида муаммони ўрганиш натижалари баён қилинган.

Аннотация. В данной статье обсуждается текущее состояние организации урока по «Высшей математике» и его дальнейшее совершенствование, раскрыты примечательные стороны для эффективного ведения этого предмета. Освещены взгляды некоторых ученых математиков и педагогов по вопросу текущего состояния преподавания высшей математики. Результаты исследования проблемы анализируются в заключительной части статьи.

Annotation. This article discusses the current state of the lesson organization in “Higher Mathematics” and its further improvement, noteworthy sides in order to conduct this subject effectively. Several mathematical and pedagogical scholars’ views are studied about current state of teaching higher mathematics. The results of the study of the problem are analyzed in the concluding part of the article.

Калим сўзлар: олий математика, инновацион технология, педогогик технология, дарс машғулотли, дарс самарадорлиги.

Ключевые слова: высшая математика, инновационные технологии, педагогическая технология, планирование урока, эффективность урока.

Key words: higher mathematics, innovative technology, pedagogical technology, lesson planning, lesson effectiveness.

Олий математика курсининг асосий вазифаси жамиятнинг аъзоларини, шу жумладан, олий ўқув юртлари талабаларининг математик тафаккурини ривожлантиришдан иборат бўлиб, бунда таълим жараёни анъанавий замонавий педагогик технологиялар ёрдамида олиб борилади.

Олий математика фанининг ривожланиши инновацион педагогик технологиялар ва ахборот технологиялари билан беvosита боғлиқдир. Чунки тингловчиларни математика фанини ўқитишнинг замонавий технология ва методлари билан таништириш ҳамда амалда қўллаш кўникмаларини шакллантириш орқали таълим самарадорлигини бир неча бор ошириш мумкин.

¹ Ш.С.Шодмонова, П.С.Эргашев. Қиёсий педагогика методик қўлланма. Тошкент, 2005.

MUNDARIJA

21-OKTABR – O‘ZBEK TILIGA DAVLAT TILI MAQOMI BERILGAN KUN

Primov Azamat. Davlat tili – millat va davlat tayanchi.....	3
--	---

MATEMATIKA

Matyoqubov Ollabergan, Rozzaqov Temurbek. Koeffitsiyentlari kompleks qiymatli bo‘lgan dirak operatorlarining bitta sinfi uchun xill diskriminanti.....	6
Даужанов Аиназар Шынназарович. Методические изложения элементов теории обобщенных функций.....	11

FALSAFA

Курбанов Джамшид Джураевич. Марказий Осиё мутафаккирлари илмий меросининг тинчлик ва барқарорликни таъминлашдаги фалсафий қарашлари.....	26
Мамаюсупов Умид Қурбонович. Ҳозирги давр фани ва замонавий фалсафа тараққиётида илмий башорат муаммоси.....	30
Султанова Гулноза Сабировна. Креативлик, ижодиёт ва нораціоналлик.....	32
Эргашев Улуғбек Адхамович, Умурзақов Ахмаджон Махаматович. Динлараро бағрикенглик ғоясининг ҳуқуқий-ахлоқий асослари.....	35
Негматова Шахзода Шухратовна, Исхақова Шахло Исмоиловна. Ўзбекистонда диний туризмнинг ҳуқуқий асослари.....	37
Қаҳҳорова Матлюба Манововна, Юлдашев Серобжон Ўрмоналиевич. Ижтимоий-маданий технологиялар ва маънавий ҳаёт уйғунлиги.....	40
Шодиев Жаҳонгир Жўрақулович. Умар Хайёмнинг асосий асарлари ва рубоийларининг тузилиши, мазмуни ва таҳлили.....	44
Juraeva Nigora Avazovna. Geographical and Technical Patterns as Ontological and Epistemological Patterns of the Development of the Paradigm of Civilizations.....	47

TILSHUNOSLIK

Қосимова Мадина Зайнобиддиновна. XXI аср тилшунослигининг ютуқлари ва замонавий тилшуносликда фрейм ва гештальт масаласи.....	51
Tursunaliyeva Muslimabonu Abduvosit qizi. “Kitobu Bulgat al-Mushtak fi lugat at-turk va-l-qifchaq” asarining manbashunoslik tadqiqi.....	54
Ahmedova Hikmatxon. Сўз морфем таркибининг шакл ва маъно номутаносиблигига муносабати масаласига доир.....	56
Шаропова Раъно. Терминологик изохли луғатда терминни изохлаш масаласи.....	59
Kurbonova Ozoda. Lexico-semantic Features of Uzbek-English Anthroponyms.....	62

ADABIYOTSHUNOSLIK

Икромхонова Феруза. Тарихий асос ва жанрий муаммо.....	65
Жабборов Эшназар. Миллий уйғониш тафаккур инқилоби ва жаҳидчиликнинг маърифат қарашлари.....	70
Ражабова Раъно Зариповна. Адабий топишмоқларда халқ топишмоқларига хос жанрий белгиларнинг ифодаси.....	74
Rahimova Bekposhsha. Bugungi adabiy jarayonda xorazmlik yosh shoirlarning o‘rni.....	79

PEDAGOGIKA

Рашидов Анваржон Шарипович. Замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор тажрибалар.....	83
Қамбаров Мухриддин Зухридинович. Техника олий таълим муассасаларида “олий математика”дан дарс машғулоти ташкил этилишининг бугунги ҳолати.....	86
Исмаилова Шамсия Курултаевна, Бекпулатова Шахло Шодлиқовна, Чупанова Кувончой. Замонавий мактаб бошқарувида ижтимоий тадқиқотлардан фойдаланиш.....	92